

Problematika pravokutnih i elipsoidnih zemunica kod Slavena

Problém obdlžnikovitých a oválných zemnic u Slovanov

Izvorni znanstveni rad
Srednjovjekovna arheologija

Original scientific paper
Medieval archaeology

UDK/UDC 904:711.423](=163)
711.423(=163)05/08”

Primljeno/Received: 12. 12. 2006.

Prihvaćeno/Accepted: 10. 09. 2007.

PETER ŠALKOVSKÝ
Arheologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 94921 Nitra
peter.salkovsky@savba.sk

Zemunice elipsoidnog i pravokutnog tlocrta predstavljaju manjinski oblik nastambi ranog srednjeg vijeka na prostorima srednjoistočne Europe, naseljenih naročito Slavenima. Njihovo prostorno širenje, tipologija, funkcionalne i genetičke interpretacije, teme su arheoloških rasprava. Najstarije se pojavljuju već u slavenskim kolonizacijskim migracijama, kako kod sjeverozapadnih Slavena, tako i u Karpatskoj kotlini. U narednim stoljećima (8.-9.) pojavljuju se u još manjem broju, naročito u potplaninskim regijama, ali samo rijetko kao jedini ili glavni tip nastambe. Izrazitom, ali također ne masovnom pojavom, smatraju se i veoma dugi i uski objekti, često u kombinaciji s glinenim pećima. Objekte, naročito u sjevernim zonama, možemo smatrati izrazom manjinske građevinske kulture sjeverozapadnih Slavena u razdoblju njihovih premještanja. Ako se na istom naselju pojavljuju u manjem broju, zajedno s četvrtastim zemunicama, može se razmišljati i o drugom socijalnom statusu i etničkom podrijetlu njihovih graditelja. Vrijedi to naročito za objekte koji se pojavljuju u mješovitim slavensko-avarskim zonama ili naseljima vojnog karaktera. Rekonstrukcije izgleda građevina pretpostavljaju smještaj strehe izvan jama kako bi se bitno povećala ploha interijera. Pravokutna jama očito je bila samo središnji, najfrekventniji dio nastambe, oko kojeg su mogli biti rašireni ležajevi i prostori za odlaganje. Kuće su vjerojatno imale samo nekakav šatorast oblik, s krovom naslonjenim na zemlju ili učvršćene strehe na niski okvir brvnare. Ako postoje indicije da je neukopani dio površinom znatno prelazio ukopani, vjerojatna je rekonstrukcija građevine kao nadzemne kuće s ukopanom jamom za ognjište.

Ključne riječi: elipsoidne i pravokutne stambene zemunice, rani srednji vijek, 6.-9. stoljeće, Slaveni, srednjoistočna Europa

Zemnice ovalného a obdlžnikovitého pôdorysu tvoria menšinovú formu obydlia včasného stredoveku v priestoroch stredovýchodnej Európy osílených najmä Slovanmi. Ich priestorové rozšírenie, typológia i funkčné a genetické interpretácie sú predmetom diskusie archeológov. Najstaršie sa objavujú už v slovanských kolonizačných prúdoch, tak u severozápadných Slovanov ako i v Karpatskej Kotlini. V ďalších storočiach (8.-9.) sa vyskytujú ešte v menších počtoch, najmä v podhorských regiónoch ale iba zriedka ako jediný či hlavný typ domu. Výrazným ale tiež nie masovým zjavom sú veľmi dlhé a úzke pôdorysy, často v kombinácii s hlinenými interiérovými pecami. Objekty najmä v severných zónach možno pokladať za prejavy menšinovej stavebnej kultúry časti severozápadných Slovanov v období ich presunov. Ak sa vyskytujú na tom istom sídlisku menšinovo spolu s kvadrá -tickými zemnicami dá sa uvažovať aj o inom sociálnom statuse či kultúrnom a etnickom pôvode ich staviteľov. Platí to najmä o objektoch vyskytujúcich sa v zmiešaných slovansko-avarských zónach či sídliskách vojenského charakteru. Rekonštrukcie vzhľadu stavieb predpokladajú umiestnenie strechy či zrubu zvonku jám tak aby sa podstatne zväčšila plocha interiéru. Obdlžna jama bola zrejme iba centrálnou, najviac frekventovanou časťou obydlia, okolo ktorej mohli byť rozložené lôžka a odkladacie priestory interiéru. Domy mali pravdepodobne iba akúsi salašovitú formu so strechou otvorenou o zem alebo fixovanie strechy na nízky zrubový rám. Ak sú indicie, že nezahĺbená časť značne plošne presahovala zahĺbenú je pravdepodobná rekonštrukcia stavby ako nadzemného domu so zahĺbenou ohniskovou jamou.

Kľúčové slová: oválne a obdlžnikovité obytné zemnice, včasný stredovek, 6.-9. stor., Slovania, stredovýchodná Európa

U naseljima starijeg dijela ranog srednjeg vijeka (6.-9. st.) u srednjoistočnoj Europi su bile istražene, osim tipičnih nastambi u obliku četverokutnih zemunica, i razne druge vrste više ili manje ukopanih objekata pravokutnog, elipsoidnog, bubrežastog ili nepravilnog tlocrta, s tragovima uređaja za loženje, različito oblikovanim dnom i konstrukcijskim elementima, u najmanju ruku dio kojih se funkcionalno također može obrazložiti kao nastambe.

U stručnoj literaturi, naročito u poljskoj, o ovoj temi postoji relativno bogata rasprava (Dulinicz 2001; Chudziak 1987; Chudziak 1993; Kobyliński 1988; Parczewski 1993; Šalkovský 2001; Szymański 1967 i drugi), iz koje proizlazi da se općenito radi o relativno živopisnoj skali objekata, kako sa stajališta formalnog-oblikovnog, dimenzionalnog, tako i tehnološkog.

Pravokutno-elipsoidni i pravokutni objekti, vidljivo izdiferencirani od klasičnih četverokutnih zemunica, predstavljaju samo mali dio (manje od 5%) ukopanih građevina, koji su prije svega poznati s područja zapadnih Slavena. Oni se pojavljuju se u sjevernom smjeru slavenske kolonizacije u više regija Poljske, naročito u njenim nizinama kao i u sjeveroistočnoj Njemačkoj već u najstarijim naseljima, gdje se zatim zadržavaju nekoliko stoljeća. Riječ je o fenomenu različitom od četverokutnih zemunica, što dokazuje i većinska opremljenost ognjištima te izostanak kamenih peći sa svodovima.

Najbrojnije od njih su bile manje ili više pravilnih tlocrta te manjih i srednjih dimenzija (približno 4-8 m²) pravokutnog oblika sa zaobljenim uglovima i ponekad blago ispupčenim središnjim (ognjišnim) dijelom, s razmjerom duže i kraće osovine 1,8-2,2:1 (Szeligi, Chwalków, Żukowice, Sukow, Dziedzice; Bialobrzegi, Grodzisko Dolne, Sanok, Nowa Wies, Zolwin, Wetzenow i druge) (sl. 1,1-3). Vjerojatno su srodne, a često se i teško razlikuju od sličnih elipsoidnih objekata, interpretiranih kao elipsoidne ili nepravilne zemunice (Dulinicz 2001, 120-160; Kobyliński 1988, 102-114; Šalkovský 2001, 34-55; Parczewski 1993, Kunisz 1966), kao i od sličnih objekata bez ognjišta interpretiranih kao gospodarski objekti.

Manje pravilni ili veći oblici (7-15 m²) koji su imali ognjište ili su samo površinski bili bitno veći (Dahlewicz, Berlin-Marzahn 2 i 3, Mecklenburg Dorf 2) (obr. 1,4), smatrani su za ukopane nastambe, odnosno kao dio nadzemnih kuća (Šalkovský 2001, 52; Dulinicz 2001, 124-160). Naime, ovakve objekte bez ognjišta teško je označiti kao podrum, kako to čine neki istraživači, jer bi tada morali zauzimati većinski dio unutrašnjosti nadzemne kuće. Pitanje prekrivanja ovakvih podruma drvenim podom u starijim razdobljima srednjeg vijeka kod Slavena (za razliku od zapadnoeuropske – germanske sredine), posebno u provincijskoj zajednici, vjerojatno nije aktualno. Poznato je kako je prekrivanje podova drvetom u seoskoj sredini bilo skupocjeno i rijetko još i u starijem novom vijeku. Bez obzira na funkciju ovakvih jama, ako je pretpostavka da je jama bila dio neke nadzemne konstrukcije i da je zauzimala glavni – većinski dio interijera, vjerojatno bi bilo prikladno ovakvu kuću označiti kao uko

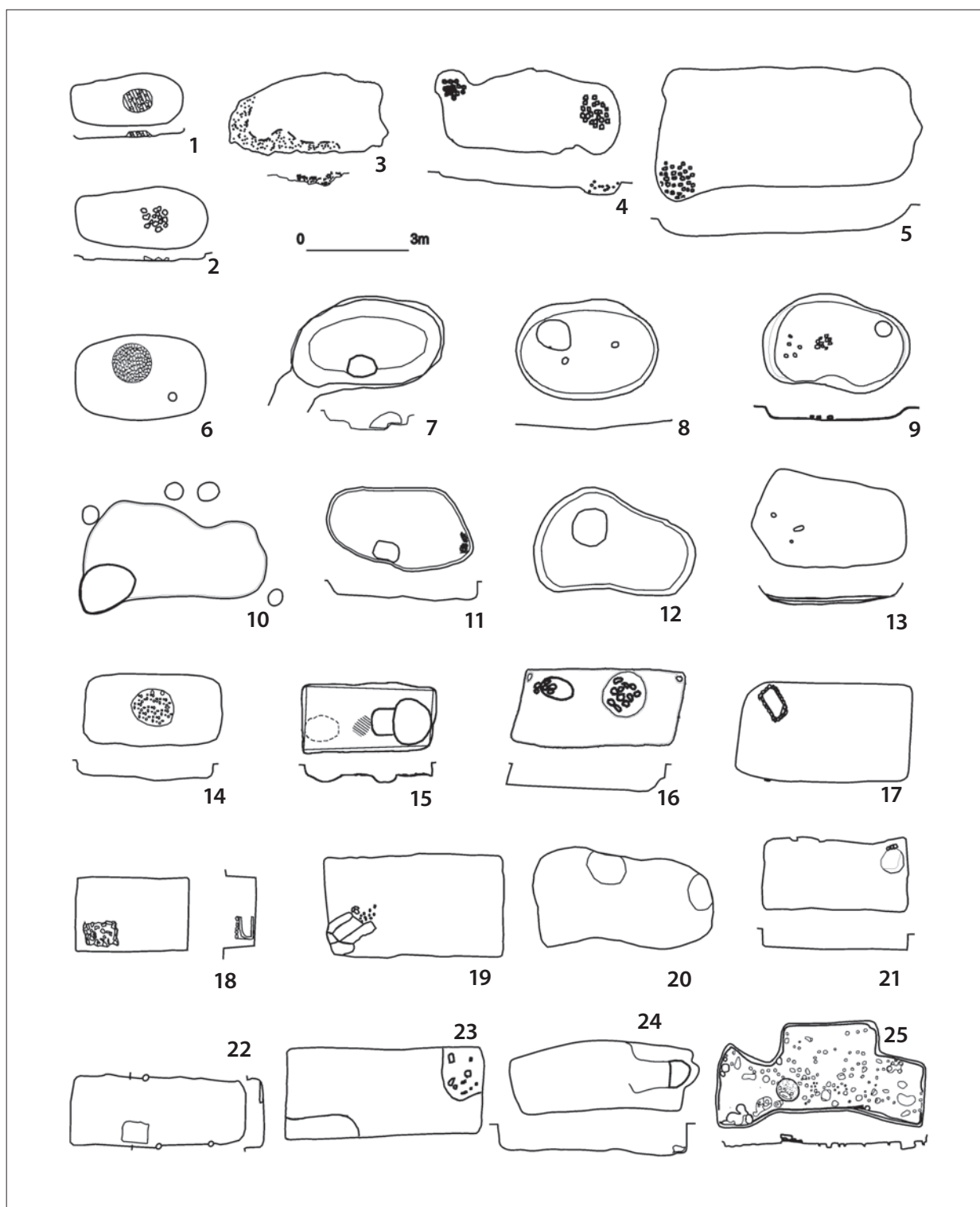
Na sídliskách staršieho úseku včasného stredoveku (6.-9. stor.) v stredovýchodnej Európe boli preskúmané okrem typických obydľí vo forme kvadratických zemníč i viaceré druhy viac či menej zahĺbených objektov obdĺžnikovitého, oválneho, obličkovitého či nepravidelného pôdorysu, so stopami vykurovacieho zariadenia, s rôzne formovaným dnom i konštrukčnými prvkami, prinajmenšom časť ktorých je funkčne interpretovateľná tiež ako obydlia.

V odbornej literatúre, najmä v polskej, existuje k tejto problematike pomerne bohatá diskusia (Dulinicz 2001; Chudziak 1987; Chudziak 1993; Kobyliński 1988; Parczewski 1993; Šalkovský 2001; Szymański 1967 a ďalší), z ktorej vyplýva, že tu celkove ide o pomerne pestrú škálu objektov tak z hľadiska formálneho - tvarového, rozmerového ako i technologického.

Obdĺžno-oválne a obdĺžnikovité pôdorysy vydiiferencované zreteľne od klasických kvadratických zemníč predstavujú iba zlomok (menej ako 5%) zo zahĺbených stavieb a poznáme ich predovšetkým na územiach západných Slovanov. Objavujú sa v severnom prúde slovanskej kolonizácie vo viacerých oblastiach Poľska, najmä jeho nížin a severovýchodného Nemecka už na najstarších sídliskách, prežívajúc tu potom niekoľko storočí. Ide o fenomén odlišný od kvadratických zemníč, čo dokladá i ich prevažné vybavenie ohniskami a absencia kamenných klenbových pecí.

Najpočetnejšie z nich boli viac menej pravidelné pôdorysy menších až stredných rozmerov (cca 4-8 m²) obdĺžnikovitého tvaru so zaoblenými rohmi a niekedy mierne vypuklou stredovou (ohniskovou) časťou s pomerom dlhšej a kratšej osi cca 1,8 až 2,2:1 (Szeligi, Chwalków, Żukowice, Sukow, Dziedzice, Bialobrzegi, Grodzisko Dolne, Sanok, Nowa Wies, Zolwin, Wetzenow a ďalšie) (obr. 1,1-3). Sú asi príbuzné a často aj ťažko odlíšiteľné od podobných oválnych pôdorysov interpretovaných ako oválne či nepravidelné zemnice (Dulinicz 2001, 120-160; Kobyliński 1988, 102-114; Šalkovský 2001, 34-55; Parczewski 1993, Kunisz 1966) ako aj od podobných pôdorysov bez ohniska interpretovaných ako hospodárske objekty.

Menej pravidelné alebo väčšie tvary (7-15 m²), ktoré mali ohnisko, alebo boli iba plošne podstatne väčšie (Dahlewicz, Berlin-Marzahn 2 i 3, Mecklenburg Dorf 2) (obr. 1,4) sú považované za zahĺbené obydlia alebo súčasť nadzemných domov (Šalkovský 2001, 52; Dulinicz 2001, 124-160). Takéto tvary bez ohnisk totiž ťažko označiť za pivničku, ako to robia niektorí bádatelia, lebo by musela zaberat' podstatnú časť interiéru nadzemného domu. Otázka prekrývania takýchto pivníc drevenou podlahou v starších obdobiach stredoveku u Slovanov (na rozdiel od západoeurópskeho - germánskeho prostredia), zvlášť vo vidieckom prostredí asi nie je aktuálna. Vieme, že výdreva podláh v dedinskom prostredí bola vzácna ešte v staršom novoveku. Bez ohľadu na funkciu takýchto jám, ak je predpoklad, že jama bola súčasťou nejakej nadzemnej konštrukcie a zaberala podstatnú - nadpolovičnú časť interiéru asi by bolo vhodné takéto dom označovať za zahĺbený alebo s čiastočným zahĺbením a na odlišenie od typických zemníč možno by

Sl. 1 Pravokutno-elipsoidalne i pravokutne zemunice: 1 – Žukowice 5, o.8; 2 – Chwalków, o. 2; 3 – Szeligi 2, o. 4; 4 – Berlin-Mahrzahn 3,r.989; 5 – Sternberger Burg, o. 2; 6 – Devínska Nová Ves, o. 6; 7 – Komarivci, o. 5; 8 – Parchovany, o. 11; 9 – Spišské Tomášovce, o. 87; 10 – Sommerein, o. 7; 11 – Vásárosnamény, o. 11; 12 – Murska Sobota; 13 – Podgorica; 14 – Petrove, o. 2; 15 – Hurbanovo-Bohatá, o. 1; 16 – Cefa, o. 10; 17 – Garvan, o. 56; 18 – Garvan, o. 26; 19 – Kladenci; 20 – Durankulak; 21 – Popina, o. 61; 22 – Zňaceve; 23 – Bratislava-Rusovce; 24 – Břeclav-Pohansko-JP, o. 224; 25 – Dunaujvaros o. 27.

Obr. 1 Obdĺžno-oválne a obdĺžnikovité zemnice (výber): 1 – Žukowice 5, o.8; 2 – Chwalków, o. 2; 3 – Szeligi 2, o. 4; 4 – Berlin-Mahrzahn 3,r.989; 5 – Sternberger Burg, o. 2; 6 – Devínska Nová Ves, o. 6; 7 – Komarivci, o. 5; 8 – Parchovany, o. 11; 9 – Spišské Tomášovce, o. 87; 10 – Sommerein, o. 7; 11 – Vásárosnamény, o. 11; 12 – Murska Sobota; 13 – Podgorica; 14 – Petrove, o. 2; 15 – Hurbanovo-Bohatá, o. 1; 16 – Cefa, o. 10; 17 – Garvan, o. 56; 18 – Garvan, o. 26; 19 – Kladenci; 20 – Durankulak; 21 – Popina, o. 61; 22 – Zňaceve; 23 – Bratislava-Rusovce; 24 – Břeclav-Pohansko-JP, o. 224; 25 – Dunaujvaros o. 27.

panu ili djelomično ukopan. A za razlikovanje od tipičnih zemunica možda bi bilo prikladno upotrijebiti termin poluzemunica – ili opisno „kuća s djelomično ukopanim interijerom“.

Posebna skupina dugih zemunica kod sjeverozapadnih Slavena (sl. 1,5) bili su razmjerno najmasivniji objekti (20-50 m²), ponekad lančano povezani u liniju s unutarnje strane duž utvrde (Sternberger Burg, Hohenau, Wildberg, Chotěbuz) (Dulinicz 2001, 152-154; Kouřil 1994, 94).

U Karpatskoj kotlini i srednjem Podunavlju također su evidentirani slični objekti (sl. 1,6-13), no tu se ne radi o cjelovitoj skupini. Pojavljuju se u manjem broju i zajednički na jednom lokalitetu, ali rijetko kao jedini ili glavni tip kuće, iako često dolaze i kao samostalne građevine.

Vjerojatno su najbrojniji elipsoidni i pravokutni ili tzv. bubrežasti objekti, koji se izrazito vežu na planinska područja srednje i istočne Slovačke, Moravske i Češke.

Srodni su pravokutno-elipsoidni pa i pentagonalni objekti, međutim, uvijek s minimalno dva ravna zida – pojavljuju se u jugozapadnoj Slovačkoj (Devínska Nová Ves), u sjevernoj Mađarskoj (Zalavár, Vásárosnamény) ili sjevernoj Sloveniji i Hrvatskoj (Podgorica, Murska Sobota, Mušiči, Slivnica). Znamo za njih i drugdje, često zajedno s pravilnijim pravokutnim objektima (s razmjerom dužega i kraćeg zida oko 2:1) (Šalkovský 2001, 133-142, sl. 27-28; Erdélyi, Szimonova 1987, sl. 3-5; Čremošnik 1970; Čremošnik 1977; Szimonova 1980; Zgodnji Slovani 2002).

Relativno pravilni pravokutni objekti pojavljuju se u inačicama s ognjištima ili glinenim pecima na podu ili s glinenim pecima u udubljenjima (sl. 1,14-21). Iz potkarpatske Ukrajine poznajemo iz 7.-9. st. pravokutne objekte opremljene ognjištima ili kamenim pecima (Cholmok, Petrove), slično kao i u Rumunjskoj (Lăpușel, Panic, Cefa, Turulung, Biharia), gdje su kao u Slovačkoj i Moravskoj vjerojatno nekakav sprovedan tip nastambe ili višenamjenska građevina (Bratislava-Rusovce, Brno-Líšeň, Palonín, Lehotice, Chotěbuz, Hryzely) (Cosma 2002, 412, 451, 521; Magureanu, Szmoniewski 2003; Stanciu, Bader 2003; Kouřil 1994; Staňa 1972; Šalkovský 2001, 133-136).

Slični objekti opremljeni peći (Komarivci, Orosievo, Hurbanovo-Bohatá) (Kotigoroško 1978; Peňak 1980; Rejholcová 1977), koja se mogla nalaziti i izvan objekta (Sommerlein) (Frieseinger 1971-1974), značajni su za Potkarpatlje te područja iznad srednjeg Dunava. Veći broj sličnih objekata relativno je pouzdano interpretiran kao radionice s pecima raznih namjena, naročito kao pekarnice, dio i kao lončarske peći. Za razliku od njih, stambene ili polifunkcionalne građevine sadržavale su osim keramike, npr. utege za tkalačke stanove, noževe, ribarske udice, šiljke strelica.

Izrazitom, ali također ne masovnom pojavom, označeni su posebno dugi i uski objekti (sl. 1,22-25). Odnos duljine i širine je u njima dosezao 3:1 – 4:1. S pecima su poznati naročito u južnoj Moravskoj. Najveći uzorak – 21 ovakvih objekata otkriven je na kompleksno istraženom naselju južnog predgrađa gradine u Břeclavi-Pohansku, zajedno s oko 80 četvrtastih stambenih zemunica, 13 nadzemnih

bolo vhodné používať termín polozemnica - alebo opisne „dom s čiastkovo zahĺbeným interiérom“

Osobitou skupinou dlhých zemnic u severozápadných Slovanov (obr. 1,5) boli rozmerovo najmasívnejšie objekty (20-50 m²) reťazené do súvislej línie zvnútra pozdĺž opevnenia hradísk (Sternberger Burg, Hohenau, Wildberg, Chotěbuz) (Dulinicz 2001, 152-154; Kouřil 1994, 94).

V Karpatskej kotlini a strednom Podunajsku evidujeme tiež podobné pôdorysy (obr. 1,6-13). Aj tu sa ale nejedná o jednotnú skupinu, vyskytujú sa v menších počtoch aj spoločne na jednej lokalite ale iba zriedka ako jediný či hlavný typ domu, často však aj ako solitérne stavby.

Asi najpočetnejšie sú oválne a obdĺžnooválne, či tzv. ľadvinovité pôdorysy, ktoré sa výrazne viažu najmä na horské územia stredného, a východného Slovenska, Moravy i Čiech.

Príbuzné sú obdĺžnooválne až pentagonálne pôdorysy avšak vždy s minimálne dvomi stenami rovnými – vyskytujú sa na juhozápadnom Slovensku (Devínska Nová Ves), v severnom Maďarsku (Zalavár, Vásárosnamény) či severnom Slovinsku a Chorvátsku (Podgorica, Murska Sobota, Mušiči, Slivnica) ale poznáme ich aj inde často spoločne s pravidelnejšími obdĺžnikovitými pôdorysami (s pomerom dlhšej a kratšej steny cca 2:1) (Šalkovský 2001, 133-142, obr. 27-28; Erdélyi, Szimonova 1987, obr. 3-5; Čremošnik 1970; Čremošnik 1977; Szimonova 1980; Zgodnji Slovani 2002).

Relatívne pravidelné obdĺžnikovité sa vyskytujú vo variantoch s ohniskami alebo s hlinenými pecami na podlahe či s hlinenými pecami vo výklenku (obr. 1,14-21). Z Podkarpatskej Ukrajiny poznáme z 7.-9. stor. obdĺžnikovité pôdorysy vybavené ohniskami alebo kamennými pecami (Cholmok, Petrove), podobne ako v Rumunsku (Lăpușel, Panic, Cefa, Turulung, Biharia) kde sú asi podobne ako na Slovensku či Morave pravdepodobne akýmsi vedľajším druhom obydliia či polyfunkčnej stavby (Bratislava-Rusovce, Brno-Líšeň, Palonín, Lehotice, Chotěbuz, Hryzely) (Cosma 2002, 412, 451, 521; Magureanu, Szmoniewski 2003; Stanciu, Bader 2003; Kouřil 1994; Staňa 1972; Šalkovský 2001, 133-136).

Podobné pôdorysy vybavené s hlinenou interiérovou pecou (Komarivci, Orosievo, Hurbanovo-Bohatá) (Kotigoroško 1978; Peňak 1980; Rejholcová 1977); či exteriérovou (Sommerlein) (Frieseinger 1971-1974) sú v Podkarpatí i nad stredným Dunajom vzácnejšie. Viaceré podobné pôdorysy boli pomerne spoľahlivo interpretované aj ako dielne - s pecami rôzneho účelu - najmä pekárne či dokonca hrnčiarске pece. Na rozdiel od nich obytné či polyfunkčné stavby okrem keramiky obsahovali napr. prasleny, nože, rybárske háčiky, strelky šípov.

Výrazným ale tiež nie masovým zjavom sú výrazne dlhé a úzke pôdorysy (obr. 1,22-25). Pomer dĺžky a šírky u nich dosahoval 3:1 až 4:1. S hlinenými pecami sú známe najmä na južnej Morave. Najväčšia vzorka – spolu 21 takýchto pôdorysov bolo odkrytých na komplexne preskúmanom sídlisku južného predhradia hradiska v Břeclavi-Pohansku so spolu s asi 80 kvadratickými obytnými zemnicami, 13 nadzemnými obydliami so zníženou podlahou a asi trojná sobným

objekata sa spuštanjem podom i približno trostruki broj raznih gospodarskih objekata (radionice, skladišta, rupe, peći, zdenci (Vignatiová 1992, 15-42). Autorica istraživanja naziva ih „izrazito udubljene produljene zemunice“ i dijeli ih u dvije skupine: a) s peći ugrađenom u zid, i b) s ognjištem ili kamenom peći na podu ili na postolju.

Naravno, postoji tu znatna tipološka sličnost s podrumima i drugim gospodarskim objektima, ali stambeni karakter breclavskih građevina (i prema autorici istraživanja) nedvosmisleno dokazuje njihov inventar (keramika, ostava, npr. o. 412; 115). Površinski su bili veličine 8-11 m², ukopani do dubine 60-100 cm. Ovi objekti ne čine na lokalitetu jednu skupinu. Bili su u skupinama od dva do tri, dijelom svih triju ovdajšnjih naselja datiranih u drugu polovicu 9. st., ali ih se najviše koncentriralo u zapadnom dijelu naselja I. Cijeli kompleks naselja interpretiran je kao naselja nekoliko postrojbi velike državne pratnje velikomoravskog vladara, njihovih obitelji i pratećeg osoblja (Vignatiová 1992, 97-99). Istočnije analogije su, primjerice, u potkarpatskom Znjacevu (Peňak 1980). Zasad su posebni višedijelni – koridorni objekti iz potkarpatske-srednjodunavske zone (Komarivci, Vranov nad Topľou, Dunaujváros) (Peňak 1980; Budinský-Krička 1990; Bóna 1973).

PREGLED I ODNOS POJEDINIH INAČICA DUGIH ZEMUNICA

Tek će naredna istraživanja pokazati postoje li neki općeniti odnosi među srednjopodunavskim, donjopodunavskim, možda čak i sjeverozapadnoslavenskim zemunicama.

Zasad se čini da se objekti na poljskim i njemačkim područjima mogu smatrati izrazom manjinske građevinske kulture dijela sjeverozapadnih Slavena, s korijenima vjerojatno u nekim sjevernijim zonama slavenske pradomovine. Vrijedi to vjerojatno ne samo za lančane duge građevine duž bedema gradina, s mogućim više ili manje bliskim predlošcima na gradinama tipa Tušemlja-Chotomel (Kucharenko 1957).

Srodni oblici s kamenom peći ili ognjištem također mogu biti izraz kolonizacijskih zajednica u razdoblju njihova premještanja iz pradomovine, odnosno prvih generacija naseljenika (vrijedi to naročito za objekte datirane u rano-slavensko razdoblje). Zbir objekata iz 7.-8. st. pojavljivao se kako u slavenskoj sredini (Poljska, pretkarpatska Ukrajina, Slovenija), tako i u mješovitim slavensko-avarskim zonama (jugozapadna Slovačka, Hrvatska, Transilvanija). Ako se pojavljuju na istom naselju u manjem broju, zajedno s četvrtastim zemunicama, može se razmišljati i o drugom socijalnom statusu ili kulturnom (etničkom) podrijetlu njihovih graditelja (naravno, osim građevina, koje se sa sigurnošću mogu interpretirati kao radionice).

Zasad se čini da duge zemunice s glinenim kupolastim pećima u Podunavlju imaju vjerojatnije istočne, možda djelomice nomadske korijene. Pojavljuju se u donjem Podunavlju, gdje ih poznajemo naročito sa slavensko-bugarskih lokaliteta (Garvan, Popin, Kladency, Durankulak) (Važarova

množstvom raznih gospodarskih objekata (dijelni, skladovi, jám, peći, studni) (Vignatiová 1992, 15-42). Autorica výskumu ich nazýva „výrazne zahĺbené pretiahle zemnice“ a delí ich na dve skupiny: a) s hlinenou pecou zabudovanou do steny a b) s ohniskom či kamennou pecou na podlahe či hlinenou sokli.

Samozrejme existuje tu značná typologická podobnosť pivničkám a iným hosp. stavbám ale obytný charakter breclavských stavieb (aj podľa autorky výskumu) - jednoznačne dokladá ich inventár (keramika, domáce výrobné nástroje, depot - napr. o. 412; 115). Plošne mali 8-11 m², hlboké ťažiskovo 60-100 cm. Tieto objekty netvorí na lokalite jednu skupinu, boli v skupinkách po dvoch-troch súčasťou všetkých troch tunajších osád datovaných ťažiskovo do 2. pol. 9. stor. ale najviac sa sústreďujú v západnej časti osady I. Celý sídliskový komplex je interpretovaný ako osady niekoľkých oddielov veľkej štátnej družiny veľkomoravského panovníka, ich rodín a sprievodného personálu (Vignatiová 1992, 97-99). Východnejšie analógie sú napr. v podkarpatskom Zňaceve (Peňak 1980).

Zvláštne - zatiaľ výnimočné sú viacdielne - koridorové pôdorysy z podkarpatsko-stredodunajskej zóny (Komarivci, Vranov nad Topľou, Dunaujváros) (Peňak 1980; Budinský-Krička 1990; Bóna 1973).

PÔVOD A VZŤAHY JEDNOTLIVÝCH VARIANT DLHÝCH ZEMNÍC

Či existujú nejaké obecné genetické vzťahy medzi stredodunajskými, dolnodunajskými či aj severozápadoslovenskými zemnicami dokážu až ďalšie výskumu.

Zatiaľ sa zdá, že objekty na poľských a nemeckých územiach možno pokladať za prejavy menšinovej stavebnej kultúry časti severozápadných Slovanov, s koreňmi pravdepodobne v niektorých severnejších zónach slovanskej pravlasti – platí to pravdepodobne nielen pre reťazovité dlhé zástavby pozdĺž valov hradísk, s možnými viac či menej blízkymi predlohami na hradiskách typu Tušemlja-Chotomel (Kucharenko 1957).

Príbuzné tvary s kamennou pecou či ohniskom môžu byť tiež prejavom kolonizačných komunit v období ich presunov z pravlasti, resp. prvých generácií usadlíkov (platí to najmä o objektoch datovaných do včasnoslávanskeho obdobia). Súbor objektov zo 7.-8. stor. sa vyskytoval tak v slovanskom prostredí (Poľsko, podkarpatská Ukrajina, Slovinsko, ale aj zmiešaných slovansko-avarských zónach (JZ Slovensko, Chorvátsko, Sedmohradsko).

Ak sa vyskytujú na tom istom sídlisku menšinovo spolu s kvadratickými zemnicami dá sa uvažovať aj o inom sociálnom statuse či kulturnom (etničkom) pôvode ich staviteľov (samozrejme okrem stavieb, ktoré sa dajú spoľahlivo interpretovať ako dielne).

Zatiaľ sa zdá, že dlhé zemnice s hlinenými kupolovými pećami v Podunajsku, majú skôr východné, možno sčasti nomadske korene. Vyskytujú sa v dolnom Podunajsku, kde ich poznáme najmä zo slovansko-bulharských lokalít (Garvan, Popin, Kladency, Durankulak) (Važarova 1965; Važarova

1965; Važarova 1986, Todorova 1989; Vaklinov, Stanilov 1981), često zajedno s prvom skupinom, a posebice u etnički mješovitoj regiji. Bliske analogije pravokutnih objekata s pećima i iz saltovo-majačke kulture jugoistočne Ukrajine (Novolimarevka, Majaky) ili slavensko-bugarskog razmeđa Dunavsko-Dnjestrovskog međuriječja (Kozlov 1997). Zanimljiva je nalazna veza ovakvog objekta u Hurbanovu. U naselju s kraja 8. st. je, osim spomenute duge zemunice s peći, u interijeru otkrivena i kružna – jurtoidna zemunica, što je slučaj i s mnogih slavensko-bugarskih naselja.

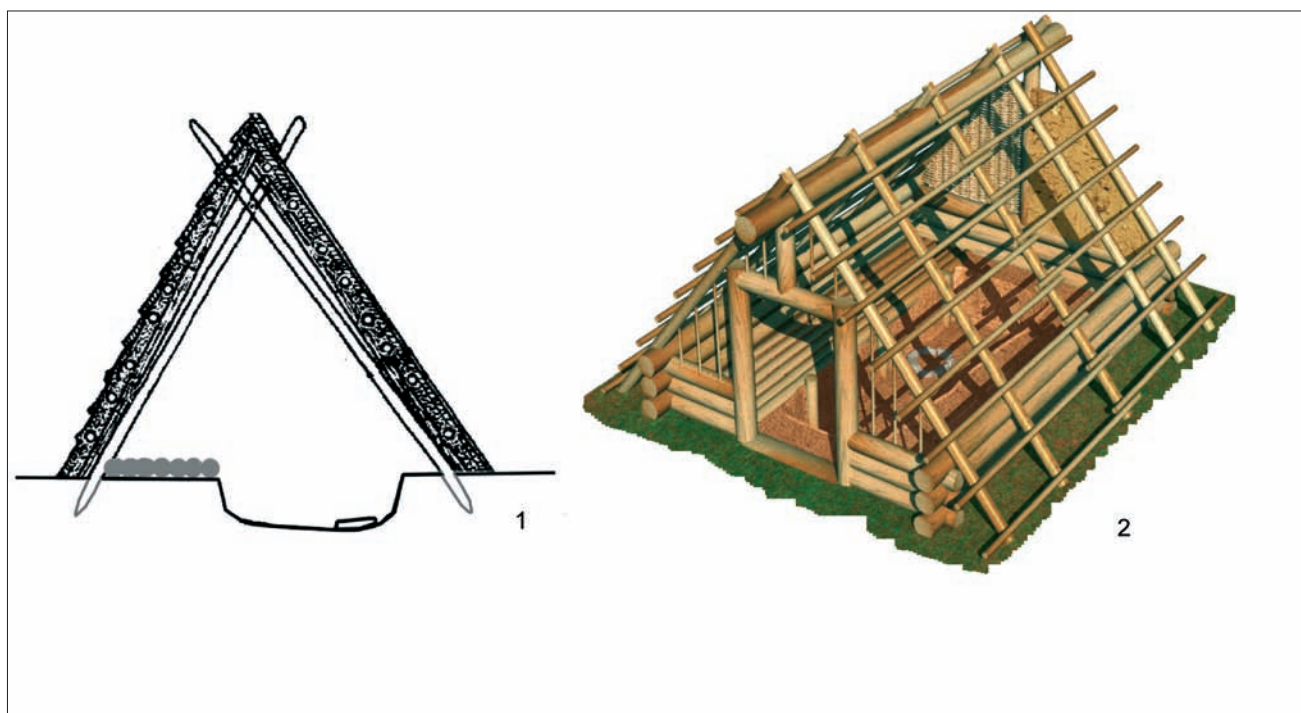
Posebice „obećavajući“ u interpretacijskom smislu su, osim objekata s pećima, iznimno dugi objekti (djelomice također opremljeni pećima ili pećima u udubljenju zida), koji bi mogli ukazivati na pouzdane zapadno-istočne konexije ili premještanja za sada bliže neidentificiranih manjih (ratničkih?) skupina iz istočne Europe (Pletneva 1967; Tipy tradiconnogo 1979), negdje krajem 8. i u 9. st. preko potkarpatske Ukrajine, sve do moravsko-austrijsko-slovačkog razmeđa. Još je J. Vignatiová (1992a, 99) to naznačila pri traženju ishodišta dugih zemunica s pećima iz Pohanska. Moguće paralele su iz područja srednjega i gornjeg Povolžja (Bolšoe Timerovo) (Tomsinskij 1982, sl. 1-2).

Građevine sličnog principa uporabe interijera bile su poznate na širem prostoru Europe od Vikinga u Škotskoj do zajednica gornjeg Povolžja i Protobugara u južnoj Ukrajini, a također se i kronološki pojavljuju još od 10. do 13. st. u Poljskoj, Mađarskoj te Rumunjskoj.

1986; Todorova 1989; Vaklinov, Stanilov 1981) često spolu s prvom skupinom) a obzvlášť v etnicky zmiešaných regiónoch. Blízke analógie obdĺžnikovým objektom s hlinenými pecami poznáme aj zo saltovo-majačkej kultúry juhovýchodnej Ukrajiny, (Novolimarevka, Majaky) či slovansko-bulharského pomedzia Dunajsko-Dnestrovského medziriečia (Kozlov 1997). Zaujímavá je nálezová súvislosť takéhoto objektu v Hurbanove - na sídlisku konca 8. stor. sa okrem zmienenej dlhej zemnice s hlinenou pecou v interiéri odkryla aj kruhovitá - jurtoidná zemnica - čo je prípad aj viacerých slovansko-bulharských sídlisk.

Zvlášť „nádejné“ v zmysle interpretačnom sú okrem stavieb s hlinenými pecami mimoriadne dlhé pôdorysy (sčasťou tiež vybavené hlinenými pecami či pecami vo výklenku steny) ktoré by mohli poukazovať na isté západo-východné konexie či presuny zatiaľ bližšie neidentifikovaných menších (bojovníckych?) skupín z východnej Európy (Pletneva 1967; Tipy tradiconnogo 1979) niekedy koncom 8. a v 9. stor. cez podkarpatskú Ukrajinu až do Moravsko-Rakúsko-Slovenského pomedzia. Už J. Vignatiová (1992a, 99) to naznačila pri hľadaní pôvodu dlhých zemnic s hlinenými pecami z Pohanska. Možné paralely sú z oblasti stredného a horného Povolžia (Bolšoe Timerovo) (Tomsinskij 1982, obr. 1-2).

Stavby podobného princípu využitia interiéru boli známe na širšom priestore Európy od Vikingov v Škótsku po etniká horného Povolžia a Protobulharov na južnej Ukrajine a tiež aj chronologicky sa ešte vyskytujú v 10.-13. storočí tak v Poľsku, Maďarsku i Rumunsku.

Sl. 2 Rekonstrukcije pravokutno-elipsoidnih i pravokutnih zemunica: 1 – inačica bez žljebastih zidova s klještastim kosturom krova i strehe koja se naslanja na zemlju; 2 – inačica s niskom okvirnom konstrukcijom nadzemnih zidova.

Obr. 2 Rekonstrukcije obdĺžno-oválnych i obdĺžnikovitých zemnic. 1 - variant bez odkvapových stien s kliešťovou kôstrovou strechou dosadajúcou na zem; 2 - variant s nízkou rámovou konštrukciou nadzemných stien.

Što se tiče izgleda građevina i njihove rekonstrukcije (sl. 2), vjerojatno su opravdane pretpostavke da u većini slučajeva utvrđeni tlocrti ovog tipa ne predstavljaju cijeli plan građevine, jer je u takvim, relativno malim, jamama jedva mogla živjeti obitelj od pet-šest članova. Izgradnjom krova ili brvnare oko 1 m izvan jama bitno bi omogućilo povećanje plohe unutrašnjosti, koja je tako mogla doseći i dvostrukost ukopane, dakle približno 7-14 m² i više. Pravokutna jama bila je očigledno samo središnji, najfrekventniji dio nastambe oko kojeg su mogli biti rašireni ležajevi i prostori za odlaganje. Naročito manji objekti su mogli imati u nadzemnom dijelu samo nekakav šatorast oblik s krovom do zemlje (sl. 2,1) ili učvršćenje krova na pravokutni drveni okvir koji oslonjen o zemlju podupire strehu (sl. 2,2). U slučajevima kada neukopani dio znatno plošno prelazi ukopani, vjerojatno je opravdani prijedlog rekonstruirati ih kao nadzemne kuće s ukopanom jamom za ognjište.

Pokial' sa týka vzhľadu stavieb a ich rekonštrukcie (obr. 2), asi sú oprávnené predpoklady, že vo väčšine prípadov zistené pôdorysy tohto typu nepredstavujú celý plán stavby, pretože v takýchto relatívne malých jamách sotva mohla žiť päť-šesťčlenná rodina. Umiestnenie strechy či zrubu cca 1 m zvonku jam by umožnilo podstatne zväčšiť využitú plochu interiéru, ktorá tak mohla dosahovať aj dvojnásobok zahľbenej - približne 7-14 m² i viac. Obdĺžna jama bola zrejme iba centrálnou, najviac frekventovanou časťou obydľia, okolo ktorej mohli byť rozložené lôžka a odkladacie priestory interiéru. Najmä menšie pôdorysy mohli mať v nadzemnej časti iba akúsi salašovitú formu so strechou o zem (obr. 2,1) alebo fixovanie strechy na pravouhlý drevený rám spočívajúci na zemi podopierajúce strechu (obr. 2,2). V prípadoch ak nezahľbená časť značne plošne presahovala zahľbenú je asi oprávnený návrh rekonštruovať ich ako nadzemné domy so zahľbenou ohniskovou jamou.

LITERATURA / LITERATŪRA

- Bóna I., 1973, *VII. századi Avar települések és Árpád-kori Magyar falu Dunánújírvárosban*, FontesArchHung, Budapest
- Budinský-Krička V., 1990, Novyje materialy dľa izučenia drevneslavianskej keramiky na poselenijach Vostočnoj Slovakii, SlovArch 38, Bratislava, 89-146.
- Cosma C., 2002, *Vestul si nord-vestul Romaniei in secolele VIII – X d.H.*, Cluj-Napoca
- Čremošnik I., 1970, Istraživanja u Mušićima i Žabljaku i prvi nalez najstarijih slavenskih naselja kod nas, GZMS 25, Sarajevo 45-117.
- Čremošnik I., 1977, Ranoslavensko naselje Jazbine u Batkoviću kod Bijeljine, GodCenBallsp 15/13, Sarajevo, 227-308.
- Dulinicz M., 2001, *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej*, Studium archeologiczne, Warszawa
- Erdélyi I., Szimonova E., 1987, Ausgrabungen in der Gemarkung von Vásárosnamény-Gergelyiugornya, ActaArchHung 39, Budapest, 287-312.
- Friesinger H., 1971-1974, Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich I, in: *Mitteilungen der prähistorischen Kommission der ÖAW 15-16*, Wien
- Chudziak W., 1987, Z badań nad budownictwem drewnianym Wielkopolski w okresie wczesnego średniowiecza, Spraw. Arch. 39, 343-346.
- Chudziak W., 1993, Kilka uwag o wczesnośredniowiecznym budownictwie na ziemiach polskich (na marginesie pracy Z. Kobylińskiego Struktury osadnicze na ziemiach polskich w schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza), Acta Univ. Nicolai Copernici. Arch. 21, 139-144.
- Kobyliński Z., 1988, *Struktury osadnicze na ziemiach polskich w schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź
- Kotigoroško V. G., 1978, Novyje dannyje k izučeniju drevnej istorii slavian Zakarpatja, SlovArch 25, Bratislava, 81-102.
- Kouřil P., 1994, *Slovanské osídlení Českého Slezska*, Brno - Český Těšín
- Kozlov V. I., 1997, Slavjano-bolgarska kolonizacija stepnega mezdurečja Dunaja i Dnestra v rannem srednevekovke, Trudy VI MKSA, Tom 3, Moskva, 99-115.
- Kucharenko J. V., 1957, Raskopki na gorodišče i selišče Chotomel, Kratkije Soobščeniija Instituta Ist. Mat. Kult. 68, 90-97.
- Magureanu A., Szmoniewski B., 2003, Domestic dwellings in Moldavia and Wallacia in the initial phases of the early middle ages, Acta archaeologica carpatica 38, Krakow, 100-134.
- Parczewski M., 1993, Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen. Veröff. Österr. Ges. Ur- u. Frühgesch., 17, Wien
- Peňak V. I., 1980, *Rannoslovianske i davňoruske naselenňa Zakarpatťa VI-XIII st.*, Kyjiv
- Pletneva S. A., 1967, Ot kočevij k gorodam. Saltovo-majackaja kul'tura, Mat. i Issled. Arch. SSSR 142, Moskva
- Rejholcová M., 1977, Slovanské sídliskové objekty v Hurbanove-Bohatej, ARozhl 29, Praha, 646-657.
- Szimonova E. N., 1980, Srednevekovoje poselenije v Zalavar-Rezeš, SovA 1980/2, Moskva, 240-245.
- Staňa Č., 1972, Velkomoravské hradiště Staré Zámky u Líšně. Stavební vývoj, Monumentorum Tutela Ochrana pomiatok 8, 109-171.
- Stanciu I., Bader T. 2003, Nouă așezare medievalătimpurie din zona Nord-Vestică a României ÎTurulung - VII, Jud. Satu Mare, in: In Memoriam Radu Popa, *Temeiuri ale civilizației Românești in context European*, Cluj, 130-133.
- Szymański W., 1967, *Szeligi nad Płockiem na początku wczesnego średniowiecza*, Wrocław
- Šalkovský P., 2001, *Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt*, Materialia Archaeologica Slovaca-Studia VI, Nitra
- Tipy tradiconnogo, 1979, *Tipy tradiconnogo sel'skogo žilišča narodov jugo-vostočnoj, vostočnoj i centralnoj Azii*, Moskva
- Todorova H., 1989, (red.), *Durankulak 1.*, Sofija
- Tomsinskij S. V., 1982, O dvoch tipach postroek Timeroevskogo selišča. in: Severnaja Rus i ee sossemi, Leningrad, 118-123.
- Vaklinov S., Stanilov S., 1981, *Kladenci - rannosrednekovno bulgarsko selište*, Varna
- Važarova Ž., 1965, *Slavianski i slavianobalgarski selišta v bulgarskite zemi ot kraja na VI-XI vek*, Sofija
- Važarova Ž., 1986, Srednekovnoto selište s. Garvan, *Silistrenski okrag VI-XI v.*, Sofija
- Vignatiová J., 1992, *Břeclav-Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí*, Opera Univ. Masarykianae Fac. Phil. 291, Brno
- Vignatiová J., 1992a, K otázce původu a funkce hliněných pecí v zemních 9. stol. na Moravě a na Slovensku, Sborník E 37, Brno, 89-102.
- Zgodnji Slovani, 2002, *Zgodnji Slovani. Zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp*, (ur. Mitja Guštin), Narodni muzej, Ljubljana

